

УДК 343.1

DOI 10.32755/sjlaw.2023.02.007

Висоцький Б. М.,

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криминології,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0006-2928-9305

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

У статті досліджується становлення інституту проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Констатовано, що становлення міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, включно з проведенням процесуальних дій, та його правове забезпечення відбувалося поступово. На певному етапі розвитку держави стала очевидною необхідність внутрішньодержавного регулювання проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, міжнародна правова допомога, проведення процесуальних дій, процесуальні дії в порядку надання міжнародної правової допомоги, кримінальне процесуальне законодавство, міжнародні зобов'язання.

Постановка проблеми. Необхідність інституту проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва пов'язана з територіальною обмеженістю суверенітету держави. Міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях, включно з проведенням процесуальних дій, є інструментом, що може бути використаний для подолання бар'єрів суверенітету та дозволити міжнародній спільноті належним чином давати відсіч протиправним діям, які посягають на охоронювані кримінальним правом блага, незважаючи на відмінності між правовими системами. Саме тому на певному етапі активізувалося міжнародне правове регулювання міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, зокрема проведення процесуальних дій та поява відповідних норм у національному законодавстві, що регулюють такі відносини. Становлення й ре-

гулювання таких відносин здійснювалося протягом тривалого періоду, що заслуговує стати предметом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з різними формами міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, порушували у своїх працях О. І. Коваль, О. В. Мартовицька, В. Ю. Монастирська, М. І. Смирнов та інші вчені. Водночас становлення регулювання однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях – проведення процесуальних дій – предметом самостійного дослідження до цього часу не ставало.

Метою статті є аналіз становлення інституту проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співробітництво держав має тривалу історію, це твердження є справедливим і щодо співробітництва у сфері кримінальної юстиції. Цілком зрозуміло, що воно є складним явищем як з точки зору права, так і з погляду політичних відносин держав. При цьому для України відлік становлення інституту проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях слід починати не з 24 серпня 1991 року – дати проголошення незалежності України, а набагато раніше, адже вже до цього моменту розвивалися відповідні норми, які регламентують співробітництво, а Законом України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. № 1543-ХІІ Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними колишньою Українською РСР, визнає себе правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами колишнього Союзу РСР за умови, що вони не суперечать Конституції України та інтересам [1].

Зазначимо, що до ХХ ст. низька інтенсивність міжнародного співробітництва загалом була обумовлена багатьма причинами, серед яких можна назвати і нерозвиненість міжнародного права, шляхів сполучення, засобів зв'язку тощо. Водночас відповідні питання знаходили своє відображення у правовому полі, зокрема у Постанові ЦВК та РНК СРСР від 27 серпня 1926 р. «Про порядок зносин урядових установ та посадових осіб Сою-

зу РСР та союзних республік з урядовими установами та посадовими особами іноземних держав», у якій встановлювався загальний порядок взаємодії компетентних органів через НКІС СРСР (пізніше МЗС СРСР).

Стан речей дещо змінився на краще зі створенням у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй, активним учасником якої був СРСР та окремо УРСР. Протягом перебування нашої держави у складі СРСР міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях загалом та щодо проведення процесуальних дій зокрема мало епізодичний характер, оскільки відносини з іншими державами були надзвичайно політизованими. Тож пов'язані зі співробітництвом питання спеціально обумовлювалися лише двосторонніми договорами, які укладалися переважно з державами соціалістичного табору. Зважаючи на певну ізоляваність від процесів західноєвропейської міжнародної нормотворчості в період існування СРСР, міжнародне співробітництво засновувалося на двосторонніх договорах.

Також діяв Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 грудня 1947 р. «Про порядок зносин державних установ СРСР та їх посадових осіб з установами та посадовими особами іноземних держав», який регулював відносини співробітництва між державами в загальному вигляді. Важливо зазначити, що безпосередні контакти правоохоронців зі своїми колегами за кордоном цими актами не передбачалися, у результаті радянських посадовців правоохоронних органів та судів не наділяли повноваженнями особисто звертатися із запитам до компетентних органів і до посадових осіб іноземних держав у кримінальних провадженнях та брати участь у наданні міжнародної правової допомоги.

У подальшому перелік органів, компетентних здійснювати безпосередню взаємодію з іноземними органами та посадовими особами, суттєво розширився. Зокрема, у Постанові Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1988 р. № 9132-Х1 «Про заходи щодо виконання міжнародних договорів СРСР щодо правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах» до таких органів були віднесені: Міністерство юстиції СРСР – з усіх питань, пов'язаних з роботою судів, питанням

подання відомостей про чинне чи раніше чинне в СРСР законодавство та інших випадках, прямо передбачених договорами; Верховний Суд СРСР – з питань його судової діяльності; Прокуратура Союзу РСР – з питань, пов'язаних з початком кримінального провадження, проведенням дізнання та попереднього слідства, видачі та перевезення виданих осіб, повідомлення про результати кримінального переслідування та всіх інших питань, пов'язаних з роботою органів прокуратури, внутрішніх справ, державної безпеки, а також в інших випадках, прямо передбачених договорами; Міністерство закордонних справ СРСР – з питань витребування та пересилання документів про акти громадянського стану та в інших випадках, прямо передбачених договорами. На Верховний Суд СРСР та Прокуратуру Союзу РСР було покладено і вирішення питання щодо можливості застосування процесуального законодавства відповідної іноземної держави під час виконання доручення.

У радянський період ця сфера діяльності правоохоронних органів та суду, безпосередньо пов'язана з виконанням міжнародно-правових зобов'язань нашої держави, характеризувалася як слабо врегульована внутрішньодержавним правом, оскільки у кримінально-процесуальному законодавстві був відсутній механізм реалізації норм міжнародного права у кримінальному процесі.

Незважаючи на специфіку організації політичних відносин СРСР на міжнародній арені, усе-таки повністю ізольованим СРСР не був, що відображалось на формуванні інституту проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Як звертає увагу О. І. Коваль, з настанням післявоєнного періоду «відлиги» розпочався процес поступового відходу від тоталітарної системи та приведення політичного й суспільного життя в демократичне русло [2, с. 103].

Ухвалення Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 року зумовило оновлення кримінального процесуального законодавства УРСР, результатом чого стала законопроектна робота над новим Кримінально-процесуальним кодексом УРСР, який зрештою був ухвалений 28 грудня 1960 р., що на підставі згадуваного вище Закону Ук-

раїни «Про правонаступництво України» був «успадкований» Україною. Зокрема, ст. 30 КПК була присвячена питанням зносин суддів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними органами інших союзних республік (відповідна норма була скасована на підставі Закону України «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України» від 15.12.1992 р. № 2857-ХІІ [3], що пов'язано з проголошенням України незалежною державою та побудовою відносин з колишніми республіками на нових засадах). Натомість ст. 30 КПК України була викладена в такій редакції: «Порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав, а також порядок виконання взаємних доручень визначається законодавством України і міжнародними договорами України» [4].

Тож навіть у тій редакції, яка була успадкована Україною, нормативно-правовий акт не передбачав комплексного правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, не кажучи вже про одну з форм такого співробітництва, пов'язану з проведенням процесуальних дій.

Спеціальних норм, що детально регулювали б порядок зносин уповноважених органів з відповідними судово-слідчими органами іноземних держав під час розслідування кримінальних справ, законодавчий акт не містив, що, безумовно, ускладнювало практичне застосування міжнародних норм у кримінальному судочинстві. Натомість КПК України обмежувався відсылною нормою до вітчизняного законодавства та міжнародних договорів України. Тому, хоча кодифікований акт і містив згадку про міжнародне співробітництво, однак поза сферою його регулювання залишалося багато значущих для кримінально-процесуальної діяльності питань.

Очевидно, що такий стан речей, коли кримінально-процесуальне регулювання важливих для досягнення завдань кримінального судочинства відносин є неповним, можна пояснити відсутністю в державі практики застосування міжнародних договорів та досвіду законодавчого регулювання у цій сфері.

Паралельно розвивалося договірно-правове регулювання проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного

співробітництва у кримінальних провадженнях. З цієї точки зору важливе значення має закріплена в Основному Законі держави норма, що визнає частиною національного законодавства України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою [5]. За понад тридцять років незалежності Україна стала учасником низки багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів, зокрема з Республікою Польща [6], Литовською Республікою [7], Республікою Молдова [8] та низкою інших держав.

Співробітництво держав у кримінальних провадженнях щодо проведення процесуальних дій тривалий час регулювалося переважно міжнародними нормами. Утім, на певному етапі розвитку таких відносин, коли положення міжнародних договорів почали наповнюватися нормами, що мають безпосередній стосунок до діяльності уповноважених органів та посадових осіб держав-учасниць у сфері кримінального судочинства, стало очевидним, що реалізація міжнародних норм має забезпечуватися адекватним внутрішньодержавним регулюванням.

На певному етапі стала очевидною необхідність внутрішньодержавного регулювання проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Поштовхом до цього процесу стала ратифікація 2011 року Україною Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, яка була підписана Україною ще 8 листопада 2001 р., що водночас вимагала оновлення вітчизняного законодавства.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» були внесені суттєві зміни та доповнення до КПК України, що стосувалися співробітництва із зарубіжними державами у кримінальних провадженнях. Зокрема, у ст. 3 було внесено застереження про можливість застосування кримінального процесуального законодавства іноземної держави під час виконання на території України запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу [9]. Така норма є підтвердженням тенденції щодо розширення екстратериторіальної дії

кримінально-процесуального права, застосування однією державою законодавства іншої держави, без чого таке співробітництво видається неможливим. Крім того, слід особливо наголосити, що в КПК України відбилися світові тенденції розвитку міждержавного співробітництва у кримінальних провадженнях, а саме відбулася диференціація норм, що регулюють надання взаємної правової допомоги, видачу осіб (екстрадицію), передачу кримінальної справи для здійснення кримінального переслідування. Виходячи з цього, КПК України був доповнений розділом дев'ятим «Міжнародне співробітництво у кримінальних справах», який містив три глави: главу 37 «Видача особи (екстрадиція)», главу 38 «Міжнародна правова допомога у кримінальних справах», главу 39 «Переїняття кримінального переслідування».

Інститут проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях знайшов чільне місце і в чинному КПК України. Розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» КПК України від початку і до кінця присвячений міжнародному співробітництву. Норми щодо міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій кодифіковані у главі 43 розділу IX [10].

Як уже зверталася увага, міжнародне співробітництво між державами у кримінальних провадженнях проведення процесуальних дій залежить від загального стану відносин між державами. Тож у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яка вилася у повномасштабне вторгнення на територію України за підтримки Республіки Білорусь, в Україні було ухвалено Закон «Про вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року», яким, по-перше, зупинено дію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року (Мінської конвенції) та Протоколу до неї від 22 січня 1993 року у відносинах з Російською Федерацією та Республікою Білорусь та, по-друге, ухвалено вихід з цих договорів [11]. Зупинення дії Кон-

венції та Протоколу у відносинах з двома державами означає, що Україна звільняється від зобов'язання виконувати договір у своїх взаємовідносинах. Водночас у відносинах з іншими договірними сторонами – Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном – документ продовжує бути чинним для України до дати виходу. Що стосується виходу України з договорів, то така процедура унормована самою Конвенцією, де зазначено, що про намір вийти необхідно повідомити за 12 місяців до закінчення поточного п'ятирічного терміну її дії.

Зважаючи на дату набрання чинності Конвенцією (19 травня 1994 р.), для України документ буде вважатися припиненим з 19 травня 2024 р. у відносинах і з рештою сторін. За таких умов подальше співробітництво здійснюватиметься на підставі двосторонніх міжнародних договорів України з відповідними державами, багатосторонніх міжнародних договорів, учасниками яких виступає Україна й такі держави, а за їх відсутності – відповідно до внутрішнього законодавства на основі принципу взаємності.

Висновки. Таким чином, спільність інтересів держав у сфері кримінальної юстиції вимагає їх об'єднувати свої зусилля в цьому напрямку. Становлення інституту проведення процесуальних дій як однієї з форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях відбувалося поступово, спочатку для досягнення завдань у цій сфері Україна послуговувалася насамперед міжнародно-правовими нормами, укладаючи двосторонні міжнародно-правові договори і стаючи стороною багатосторонніх документів. Пізніше виникла потреба і внутрішньодержавного регулювання цих відносин, що знайшло відображення в КПК України.

Список використаних джерел

1. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

2. Коваль О. І. Становлення інституту міжнародного співробітництва у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 1 (36). С. 102–106.

3. Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15.12.1992 р. № 2857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2857-12/ed19961025#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

4. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 р. № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19961025#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 17.05.2023).

6. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах: міжнародний документ від 24.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (дата звернення: 17.05.2023).

7. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: міжнародний документ від 07.07.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#Text (дата звернення: 17.05.2023).

8. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах: міжнародний документ від 13.12.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text (дата звернення: 17.05.2023).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах: Закон України від 16.06.2011 р. № 3529-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-17/ed20120117#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

11. Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року: Закон України від 01.12.2022 р. № 2783-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

Vysotskyi B.,

Postgraduate of the Department of Criminal,

Criminal-Executive Law and Criminology,

Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0009-0006-2928-9305

ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE FOR PROCEDURAL ACTIONS CONDUCTING AS ONE OF THE FORMS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the establishment of the institution of procedural actions as one of the forms of international cooperation in criminal proceedings. Attention was drawn to the fact that international cooperation in criminal proceedings, including the conduct of procedural actions, is a tool that can be used to overcome the barriers of sovereignty and allow the international community to properly respond to illegal actions that encroach on the goods protected by criminal law, despite the existing differences between legal systems. That is why, at a certain stage, the international legal regulation of international cooperation in criminal proceedings was intensified, in particular, the conduct of procedural actions, and the appearance of relevant norms regulating such relations in national legislation. It was established that the formation of international cooperation in criminal proceedings, including the implementation of procedural actions, and its legal support took place gradually. Initially, to achieve tasks in this area, Ukraine primarily used international legal norms. At a certain stage of the state's development, the need for intrastate regulation of procedural actions as one of the forms of international cooperation in criminal proceedings became obvious. The impetus for this process was Ukraine's 2011 ratification of the Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters, which was signed by Ukraine on November 8, 2001, which, at the same time, required updating domestic legislation. The need for domestic regulation of these relations was reflected in The Criminal Procedural Code of Ukraine. Norms regarding international legal assistance during procedural actions are codified in Chapter 43 of Section IX of the current The Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: *international cooperation, international legal assistance, conducting procedural actions, procedural actions in the order of providing international legal assistance, criminal procedural legislation, international obligations.*

References

1. Ukraine (1991), On Succession of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Koval, O. I. (2021), "Formation of the institution of international cooperation in the criminal procedural legislation of Ukraine", *Carpathian Legal Gazette*, Issue 1, pp. 102–106.

3. Ukraine (1991), On introduction of additions and changes to some legislative acts of Ukraine, Kyiv.
4. USSR (1960), The Criminal Procedural Code of Ukraine, Kyiv.
5. Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine, Kyiv.
6. Ukraine, the Republic of Poland (1993), Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases.
7. Ukraine, the Republic of Lithuania (1993), Agreement between Ukraine and the Republic of Lithuania on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal matters.
8. Ukraine, the Republic of Moldova (1993), Agreement between Ukraine and the Republic of Moldova on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases.
9. Ukraine (2011), On amendments to some legislative acts of Ukraine in connection with the ratification of the Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters, Kyiv.
10. Ukraine (2012), The Criminal Procedural Code of Ukraine, Kyiv.
11. Ukraine (2022), On the suspension of action and withdrawal from the Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters and the Protocol to the Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters of January 22, 1993, Kyiv.